

№162

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 33.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

М. Костомарів.

Письмо до видавця „Колокола“

з передмовою М. Драгоманова.

Переклав

В. Гнатюк.

У ЛЬВОВІ, 1902.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

LIBRARY
UNIVERSITY
AT URBANA

ELIAS C.
COLLIER
UKRAINIAN

94

K8

Накладом укр.-руської Видавничої Спідки у Л
ул. Чарнецького ч. 26.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 33.

Відиовідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

М. Костомарів.

Письмо до видавця „Колокола“

з передмовою М. Драгоманова.

Переклав

В. Гнатюк.

Med. univ. DI J. TURYN
WIEN
XVIII. Gersthoferstrasse 138
У ЛЬВОВІ, 1902.

ки у

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

LIBR
UNIVER
AT URBAN

ELIAS
CO
UKRA

Накладом укр.-руської Видавничої Співки у Л
ул. Чарнецького ч. 26.

947.7
K848p

Передмова.

Надрукована понизше стаття була оголошена первісно в 61 ч. „Колокола“ (15 січня 1860 р.) А. І. Герцена під назвою „Україна“¹⁾. Вона появилась ся в самім розгарі виміни думок між видавцем і ріжними польськими діячами над тою замотаною появою, що називається польським питанням. На жаль ся стаття в часі польського повстання 1863 р. — хоч і признана самим Герценом дуже важною — мало показала впливу не лише на польських діячів, але й на редакцію „Колокола“, як про те ми говорили докладно в наших статтях „Историческая Польша и великорусская демократія“.

¹⁾ Сей наголовок поставлений мабуť самим Герценом.

LIBR
UNIVER
AT URB

ELIA
CC
UKRA

— 4 —

Не вважаючи на те — або ліпше сказати: з уваги на те — ця стаття не втратила свого значіння і не втрапить його доти, доки у Східній Європі не вирішаться ті політично-соціальні питання, яких вона дотикає. Передрук цієї статті показався нам особливо тепер konieczним, коли смерть її автора піднесла на нову дискусію над тими питаннями, хоч і доволі неприємну, навіть у внутрішній пресі в Росії.

Ця стаття написана М. Костомаровим, як про те можна переконатися з самого її змісту.

Письмо Костомарова до Герцена — крім характеристичного на свій час погляду на історію України — цікаве як свідчення учасника про характер і мету того політичного напрямку, що був названий „Кирило - Методієвим Брацтвом“ Костомарова, Шевченка і товаришів у 40-их роках і як виклад стремлень кружка „українофілів“, що групувалися в початку 60-их років коло петербурзького „Основа“.

Вже для цієї одної речі представляє письмо Костомарова цікавий документ в історії політичних ідей на Україні. Вона виявляє один із ступенів у розвитку тогочасної української думки.

федерально - демократичного руху, який виявляє характеристичну прикмету політично - соціальних стремлень Українців навіть тоді, коли в них неясна спеціально українська самосвідомість. Ідеї Костомарового кружка представляють без сумніву те огниво, що лучить стремління товариства „Соединенныхъ Славянъ“, основаного в Київській губернії між 1823 — 1825 р., з принципами „українофілів“ і „хлопоманів“ 60-их років і теперішніх українських федералістів-соціалістів.

Ось як означає Горбачевський „цѣли и правила“ товариства „Соединенныхъ Славянъ“, якого він був впливовим членом:

„Товариство ставляло головною метою визволене всіх славянських племен від абсолютизму, усунене національної ненависти, що існувала між деякими з поміж них і злуку всіх заселених ними земель у федеративний союз. Задумувано означити докладно границі кожної держави, завести у всіх народів форму демократичної парламентарної управи, зложити конгрес для завідування справами Союзу і для зміни загальних основних законів в разі потреби, полишаючи опроче кожній державі внутрішній устрій і незалежність в укладаню своїх партику-

лярних прав. Входячи в основи гаразду поодинокого чоловіка, ми переконуємося, що вони бувають фізичні, моральні і духові: задля того суспільність, як цілість зложена з одиниць, мусить основувати ся на тих самих підставах, а для осягнення можливого гаразду жадає промислу, що запобігає бідності і жебрацтву; моральності, що усуває бурливі привички, зм'ягчує пристрасти та насаджує чоловіколюбство; вкінці просвіти, вірного товариша в боротьбі зі злом, звязаним із існуванням, яка робить розумнішим і більше досвідним у всіх підприємствах. Розширювати єї всі три основи суспільного гаразду кладено як перший і невідкличний обов'язок Славянина. Він повинен був по можливості усувати упередження і лихі привички, загладжувати різниці клас і викорінювати нетерпимість віри, заохочувати власним прикладом до здержливості і трудолюбства, стреміти до духового і морального удосконалення та заохочувати до сього иньших, помагати бідним усякими способами, але не бути розкидайком; не робити людей багатими, але вчити їх, як користувати ся багатством при помочи праці і бережливості без шкоди для себе і иньших. Переконане в сих правилах ка-

LIBRARY
UNIVERSITY
AT URBANA

ELIA
C
UKR

зало Слав'янам робити з них отсї висновки: нїякий переворот не може мати успіху без згоди і помочи цілої нації; тому передовсім належить зразу приготувати народ до нового способу суспільного життя, а опісля дати йому його; народ не може бути інакше свободний, як ставши моральним, просвіченим і промисловим. Хоча воєнні революції осягають скорше мету, та наслідки їх небезпечні; вони бувають не колискою, але гробом свободи, в якій імени dokonують ся. Слав'яне переконані в тім, що їх надії не можуть так швидко сповнитися, як вони бажали-б; та не хочачи тратити часу на пустих і неможливих заходах, задумують робити все те, що залежить від них і веде до означеної мети, хоч і звільна. Виповняючи сей намір вони постановили визначити якусь частину загальної суми на викупно кріпосних людей, старати ся заводити або підпомагати заведене невеличких сільських шкіл, переконувати селян і вояків про конечність пізнання правди і любови для виповнювання обов'язків горожанина і розбудити в них таким чином бажане переміни понижуючого стану рабства і т. ин. (Зап. Незвѣстнаго, Рус. Архивъ, 1882, кн. 2, ст. 443—445).

LIB
UNIVE
AT URB

ELI
C
UKR

Порівнюючи сі „правила и цѣли“ з ідеями Костомарового кружка, добачуємо в них близьку схожість¹⁾. Та між ідеями обох кружків існувала теж велика різниця: у „Соединенныхъ Славянъ“ не видно й сліду національної української свідомости, хоч переважна їх частина була українського роду. Виховані в періоді панованя клясової відрубности дворянства на Україні від маси населеня і змішаня понять про державу і націю — наші „Славяне“ 20-их років не добачували посеред славянських племен українського племені, а навпаки, представляли собі „русскій“ народ так само єдиним, як була єдина „русская“ держава в XVIII ст., після знищення українських політичних

¹⁾ Не так ясно і з очевидним перекрученем, та все таки згідно з наведеною випискою з Горбачевського, представлена була суть стремлінь „Соединенныхъ Славянъ“ і в „Докладъ слѣдственной комисіи 30 мая 1826 р.“ Той „докладъ“ найдено на столі Костомарова під час ревізії в нього 1847 р. — „Відразу видно, чим займаєть ся“ — сказав при тім жандармський офіцер. Сей дрібний факт доказує теж існуванє посередної звязи між київськими панславістами 40-их років і „Соединенными Славянами“ 20-их років.

організацій (Гетьманщини, Слобідсько-українських полків і Запорозької Січі).¹⁾

Сей пропуск в ідеях „Соед. Славянъ“ був одною з головних причин їх слабости і сумного трагізму їх кінця. Завдяки йому „Соед. Славяне“ позбавили себе можливости пустити корінь в масу українського населення, що окружало їх, покористувати ся його свободолюбними традиціями, які були тоді ще дуже свіжі і навіть виявили ся ясно — на диво самих Славян — в часі повстання Чернігівського полку в Київській губернії в 1825—26 рр. Брак національної української самосвідомости був також причиною, що „Соед. Славяне“ зляли ся так легко і безумовно з „Южнымъ Обществомъ“, що мало не тільки не подібні, але у багатьох противні „славянським“, заговорницько-централістичні „цѣли и правила“. Наслідком того, хоч „Соед. Славяне“ перевищали членів „Южн. Обще-

¹⁾ „Соед. Славяне“ зачисляли до будучого політичного союзу отсих „вісім славянських колін: Росію, Польщу, Чехію, Моравію, Дальмацію, Кroatію, Угорщину зі Семигородом, Сербію з Молдавою і Волощиною“. („Докладъ слѣдственной коммисіи“, в книзі вид. редакцією „Полярной Звѣзды“ 14 дек. 1825 г. і Императоръ Николай I, 54).

LIBR
UNIVER
AT URB

ELIA
CO
UKRA

— 10 —

ства" в часі оружного повстання у грудні 1825 р. і в січні 1826 р. — вони погинули майже цілковито безплідно для своїх ідей, які для ширшої публіки їх сучасників і близьких потомків цілковито згубилися за стремліннями „Южного Общества" і інших „декабристів".¹⁾

Щось подібне як із „Соед. Славянами", скоїлося в певній мірі, — тільки ще більше трагічно — з тими „полудневцями", що пристали до „російських соціальних революціонерів" 70-их років. Загальний прогрес демократичних ідей на протязі XIX ст. і науки про український народ — зложені в значній мірі зусиллями Костомарового кружка і його послідовців — пробудили в тих „полудневцях" почуття національної звязи з простонародом, а навіть свідомість значіння поривів того народу до свободи. Та з різних причин, про які ми говорили при иньшій нагоді, багато „полудневців" не вважало потрібним утворювати з себе самостійні групи, що клали-б собі метою працювати поперед усього безпосередно для того укра

¹⁾ Подробиці до всього сказаного про „Соед. Славянъ" подані в висше названих „Запискахъ Н. извѣстнаго" (Горбачевського) в „Русскомъ Архивѣ"

їнського народу; вони відложили не тільки творене подібних груп між собою, але й відкрити заяву своїх українських симпатий, а навіть у загальї федеральних ідей „на другий день після перемоги над спільним ворогом“. Вони задумували того „другого дня“ приборкати й ті національно-централістичні нахили, які завважували самі „полудневці“ в багатьох своїх „російських“ союзниках під космополітичними фразами.

Але як і можна було надіятися, всі ці і подібні рахуби „полудневців“ показалися хибними. Не будемо говорити безпотрібно про те, що неввага до місцевих українських обставин відобрала в „полудневців“ підставу (і то дуже вдячну) для ліпшого боку їх діяльності. Та згодившись піддати свої стремління до політичної свободи, до яких вони — не без впливу традицій своєї землі — добились з таким трудом, визволившись від містицизму „російського народництва“, згодившись піддати ті стремління під застарілий централістичний девіз народної волі, відповідний більше абсолютизмови релігійно-політичних сект XVI—XVIII ст., ніж сучасному розумінню свободи — федералісти-полудневці затемнили перед

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

LIBR
UNIVER
AT URB.

ELIA
CO
UKRA

суспільністю саму суть своїх політичних ідеалів. А замовчане українських симпатий полудневцями мало ще гірші наслідки. Через те промовчане „полудневці“ — що належали до найенергічніших і найбільше самовідречених членів відомої партії і тому й згинули перші — дали після своєї погибелі тим самим національно-централістичним елементам, яких задумували приборкати після побіди над спільним ворогом та які пережили їх, можливість, експлюатувати їх власні імена і їх погибель у користь стремлень зовсім противних тим, за які погинули полудневці: у користь підновлених теорій бюрократизму та обрусія, свого роду катковщини в блянківським та марксівським плащи¹⁾.

Належить признати, що вина того промовчання і майже безплідної погибелі стільких синів України падає в значній

¹⁾ Деякі подробиці до сказаного тепер диве в наших статях і брошурах: „Историческая Польша и великорусская демократія“, — „Народная Воля“ о централизации политической борьбы“, — „Кл. біографія Желябова“, — а також у брошурах про Желябова, Кибальчича, в „Письмъ гг. П. Лаврова і Л. Тихомирова къ редакції „Przedświtu“, — „За просы времени“ в 4 ч. „Вѣстн. Нар. Воли“ і ин.

мірі на слабости і помилки представників того напрямку, з якого вийшло свого часу друковане дальше письмо М. Костомарова.

Се письмо дає нарис програми українських панславистів 40-их років і „українофілів“ початку 60-их років. Та вона не може бути названа ані доволі ясною з політичного й соціального боку, ані доволі повною для свого часу. З часом же люди Костомарового напрямку не тільки не розвили політично-соціальної сторони своєї програми, але навіть дали їй значно атрофувати ся. На запити, звертані до них у тій справі, вони відповідали звичайно вказуючи на те, що положенє українського народу й національності вимагає в даним часі від свідомих Українців головню культурної роботи. Та в відповідях тих забувано про се, що по перше культура має і політичну і соціальну сторону, а по друге, що без відповідного простору, можливого тільки при свободних політичних установах, трудна, а для народів позбавлених національної незалежности майже цілковито неможлива ніяка, навіть найспокійніша культурна робота, хоч би включно літературна та педагогічна.

LIB
UNIVE
AT URB

ELI
C
UKR

Під такий час атрофії політично-соціальних стремлень у так названих „українофілів“ успіло підрости те покоління „полудневців“, що було втягнене до так названої „російської соціально-революційної партії“, завдяки не тільки неповноті освіти, винесеної з офіційних шкіл і власній неввазі, але й завдяки недостатній яркості політично-соціальної сторони на стязі українських народолюбців.

В теперішню пору хотіло-б ся думати, що круг помилок у різного роду прогресивних напрямків посеред населеня України вичерпаний до кінця та що історичний огляд минувшинних напрямків, якому має служити й отся брошурка, допоможе виробити всесторонню програму для солідарної діяльності всіх елементів, що мають на меті свободу і розвиток українського народу в конечній звязи зі свободою й розвитком усіх його сусідів, славянських і неславянських.

Женева, 1 липня 1885 р.

М. Драгоманів.

Письмо до видавця „Колокола“.

Високоповажаний Добродію !

В 34 ч. „Колокола“ висловили ви такий погляд про Україну, який інтелігентна частина українського народу переходує здавна як дорогоцінну сьвятість серця. Прийміть же від нас сердечну подяку. До числа багатьох правд, які ви перші висловили друком у російській мові, належить і те, що ви сказали про нашу вітчину. Позвольтеж передати вам прилюдно наші щирі переконання.

Більшість російської і польської публіки привикла не вважати нас окремим народом, не признавати в нас відрубних елементів для самостійного життя, вироблених минувиною, сумнівати ся про істнуванє в нас власної народньої мови і про можливість її літературного розвитку і взагалі ставити наші окремішности в ряді

LIE
UNIVE
AT UR

ELI
C
UKR

провінціальних відтінків — то російської, то польської нації. Сей мильний погляд вийшов звідти, що — на честь нашої полуднево-руської, громадської церкви — від неї відривалося все, що носило на собі признак шляхочтва й привілегії, тай сама церква передавала його анатемі. Дворян Українців нема, з виїмком небогатих, що останніми часами, разом із пізнанєм безпідставности дворянської інституції, звертають ся до чистого народнього жерела; і перше не було в нас дворян: вони були чужі, хоча й походили з нашої крові; перше робили ся вони Поляками, тепер — Росіянами. Малоросійська нація, як її звикли називати з легкої руки дяків Олексія Михайловича, оставала все добром угнетеної кляси, що годувала своїм потом і кровю і Вишневецьких і Разумовських. Чи ж можна називати народом селянство? Чи ж можна йому давати права на самостійне існування?

Так думало і думає багато здавна. Нам доводило ся чути від ліберальних Поляків, що про приналежність Волині й Поділя до Польщі не може бути ніякого сумніву тому, що вся освічена кляса населення тих країв — се Поляки і тягнуті душею і тілом до Польщі; що-ж тика

еть ся суцільної маси простого народа, то його не слідує про те й питати тому, що він не може відповідати, не розуміючись на державних питаннях. Російські ліберали, або наслухавшись польських доказів і привикши уважати націями тільки такі народи, що мали володарів, двори і дипломатів, жертвують великодушно ті краї Полякам, або під впливом патріотизму, розвиготого Устряловим, уважають їх непечечною власністю Росії; таким чином питання про приналежність земель, заселених нашим народом, творить спірну точку між свободолубцями обох славянських племен. А тимчасом справа зовсім ясна: спірні землі не належать ні до одних, ні до других; вони належать до того народа, що їх здавна заселяв, заселяє і обрабляє.

Україна або Полуднева Русь має свою велиезначну і поучаючу історію. Не будемо заглубляти ся в сумерки удільного періода, коли Полуднева Русь, злучена з північною федеративною звязею князівського роду, швидко після визволення від Татар, за посередництвом литовського князя Гедиміна (1320 р.), вернула ся до свого віддільного життя. Сей період міг би бути для нас дуже цікавим предметом

досліді; на жаль ми можемо глядіти на нього тільки через монастирські окуляри літописців. З часів козаччини наступає нове життя для нашого краю. Козацтво, якого славянське значінє Ви дуже добре признали, було розсадником свободи і перешкодою для двоякого деспотизму: з одного боку для — внішнього, на пів дикого, східно-мусульманського деспотизма, з другого для — внутрішнього, аристократичного, делікатного, цивілізованого, розвитого в Поляків під впливом старих римських і папських понять до крайности. Від кінця XVI ст. йде цілий ряд повстань проти польського дворянства.

Тому що Польщу непокоїли набіги хижих орд, то вона не могла обійти ся без оружної сили на турецько-татарських границях, через те потребувала козаків і мусіла полишити їм спільні, по розуміню тодішнього часу, зі званєм вояка права свободного чоловіка. Та вона признавала козацьку гідність тільки обмеженому числу записаних у реєстр, а решту народу тримала в неволі у королівських старостів і дідичів. Народ, навпаки, бажав увесь користувати ся правами свободних людей; всі хотіли бути козаками, а самі реєстров-

ці бажали також поділити ся своїм званням зі всіма. Народ не бажав мати над собою панів; народ домагав ся самоуправи, самосуду, рівноправного сповнювання громадських обовязків і свободного вибору способу життя для кожного. По розуміню народа в Україні вільно було жити всякому і ледви донебудь шановано так у XVII ст. чоловічі права дотно віри, породи, народности, переконань. Коли Поляки докоряли козакам, що в них находили захист різного роду авантюристи, самозванці, політичні вигнанці, єретики — то вони відповідали, що в них заведено так від віків, щоби кождому був вільний прихід і відхід; у них не питали, відки хто прийшов і куди йде. Самі козаки, лицарі віри, невтомні вороги всего неправославного на війні, в себе дома приймали радо — і католика і аріянина і мусульманина. І тепер в Українця далеко менше релігійности, ніж у Росіянина, хоча непорівнано більше внутрішньої побожности.

Український народ, не вважаючи на зовнішню подобу в багатьох рисах свого побуту з Поляками, представляв до них у своїх понятях у XVII ст. цілковите противенство. Коли Поляки під впливом

LIBRARY
UNIVERSITY OF
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIZABETH
C. UKR

ідей, вироблених пієтизмом для римської республіки, і взагалі під впливом західно-європейським, говорячи про свободу, представляли собі її не інакше як добро „ludzi szlachetnego stanu“, які топтали всю масу *servorum*, хлопів, людей підлої класи — Українці навпаки ненавиділи всяке вивисшуване і привілетії; домагаючись від Поляків прав і вільності, вони хотіли і жадали їх не для горстки, але для цілого свого народу. От із якої причини Поляки полишали радо права свободного чоловіка пяти-шести тисячам козаків, а ті пять-шість тисяч намісь вдоволяти ся своїм виїмковим положенєм, приймали в свої ряди три рази більше і піднимали оруже не за себе, але за тих, що їм не давано прав, якими вони самі користували ся. Та єдність у стремліннях народу становила його силу, що дуже добре розумів сам народ, висловляючись так у своїй історичній думі:

Тим то й сталась славна страшенная ко-
[зацькая сила,
Що у нас, панове молодці, була воля й
[дума єдина¹⁾).

¹⁾ Тепер доказано, що ся дума підроблена, а не народня. М. Др.

Правда, отруя польського аристократизму вєпіла перейти і в козацьку клясу і виродила в ній багато недоляшків, які по словам иньшої піснї:

„Для панства великого,
Для лакомства нещасного“

зраджували власні народні переконання, але та отруя не потрапила заразити всю масу козацтва; в епосі Хмельницького реєстрові козаки, на яких пани так покладали ся, що посиляли їх бити ся з рідними братами, перебили своїх старшин-недоляшків і пристали до Богдана, що йшов іще тоді під стягом всенародної свободи.

На жаль люди, що руководили народніми рухами і стояли више від народніх мас своєю оєвітою, приймали разом із тою оєвітою й ті пересуди, що були так противні Українцям. Свобода, яку маси уявляли собі неясно, але в широкім розуміню, укладала ся в їх головах під впливом тодішньої оєвіти в польські форми прав упривілейованої верстви, хоча в формі змягченій власними народніми поняттями Сам Богдан Хмельницький, що побідив короля Яна Казимира під Зборовом при помочи цілого народу, заключив договор, на підставі якого

тільки 40.000 душ отримувало козацькі права, а решта народу повертала знов у підданство. На честь і на нещастє нашого народу він спротивив ся тому енергічно; по році Хмельницький мав виразно жадати від Поляків цілковитого знесення кріпосного права; розумієть ся, що наслідком такого дивного, по тодішнім польським поглядам жадання, була війна і та війна випала нещасно для козаків. Від тої пори щастє то піднімало, то зраджувало Хмельницького, доки він остаточно не піддав ся під опіку московського царя на підставі переяславського договору (1654 р.).

Близкучі успіхи козаків і Москвичів примусили Поляків жертвувати Олексію Михайловичу корону на випадок смерті тодішнього короля. Підлещений такою пропозицією московський двір дозволив собі першу страшенну несправедливість супроти України: намісь обезпечити країну, що обернула ся до нього добровільно під умовою оборони від ворогів, царь висловив по тихо намір, що віддасть її Польщі, коли здобуде корону... Хмельницький умер із жалю.

Аби забезпечити своїй землі відповідне місце в наміренім державнім пере-

LI
UNIV
AT UR

EL

UK

вороті, Українці заключили в 1658—1659 р. гадяцький договір, на підставі якого Україна, під назвою Великого Князівства Руського, як незалежна республіка, отримуючи відрубність і самостійність внутрішньої управи, судівництва, релігійного, громадського, фінансового і військового устрою — злучувалась із Польщею в одну республіку; таким чином повставав союз славянських держав: Польщі, Великого Князівства Литовсько-Руського, Великого Князівства Руського і — коли-б довершила ся злука з Москвою — то й московського царства. То була перша проба славянського союзу, про який ми думаємо тепер так, як і Ви. Не можна при тім не звернути уваги, що укладачі Гадяцького договору мали на меті просвіту народа і вільність слова: постановлено було завести на Україні два університети, школи, друкарні і полишено свободу друку навіть у предметах, що дотикали віри.

Та найважнійше, найживіше питання порішено тим договором невдоволяючо. Бажаючи немов погодити старі пересуди про конечність упривілейованої класи з народнім домаганем рівноправности, укла-

дачі думали досягнути се через легкий доступ до дворянства.

Відповідно до договору мав право Руський Гетьман представляти до nobilitaції кожному соймови по сто козаків із кожного полка. Правда, се вело до того, що таким способом міг звільна цілий народ перейти в дворяни, та маса не могла зрозуміти і прийняти такої міри тим більше, що взагалі не терпіла інстинктивно дворянської гідности. Сей договір, що випередив у остатній справі польську конституцію 3 мая 1791 р., був нарушений зараз же і Поляками і Росіянами. Поляки попавши в біду, приймили його і прикликаючи — по формі соймової присяги — на свою вітчину божий гнів на випадок його нарушення, рівночасно під впливом єзуїтської льогіки висловляли явно надію — піддурити козаків; латинське духовенство гіршило ся тим, що в ним мають засідати в соймі православні духовні; шляхта знов обиджала ся що її гідність роздавано тим, кого вона, звикла називати х л о п а м и.

З другого боку народ, довідавшись про те, порозумів так справу, що на Україні хочать творити шляхту, яка його думці представляла ся в ненависній поль-

LI
UNIV
AT UR

ET

UK

ській формі. Укладачі договора, між якими відзначався Немирич, руський пан, що втік із Польщі до козаків по причині своїх релігійних переконань, були повбивані. Справедливо завважав у соймі один Поляк: „Коли давати дворянство, то давайте його цілому руському народови, що дорожить своєю рівністю; але хто захоче кидати дорогоцінну сьвятість предків на приманку грубої черні? І кому ви даєте дворянство? Тим, що сьміють ся над нашими грамотами і гербами?...“ Довго й уперто боровся народ за виїшню незалежність і за внутрішню рівноправність. Та Польща і Москва видячи, що ні одною, ні другою не можна успокоїти упертого народу, постановила розірвати Україну на дві половини; лівий беріг Дніпра полишився при Москві, а правий, з виїмком Київ, Трипілля, Стайок і Василькова, при Польщі. Се чортівське діло розділу народу зроблено перший раз в Андрусівському договорі 667 р., а опісля затверджено по вісімнадцяти літах у Москві. Українці боролися цілий сей час розпучливо за свою незалежність і були примушені бити ся рівночасно з Москалями і Поляками, та заразом не переставали вони витягати братньої руки то до одних, то до других,

силкуючись захвати яким будь способом цілість своєї батьківщини. Все було даремно. Не поміг й розпучливий крок Дорошенка, що призвав на поміч Турцію Жителі Поділя і Київщини, не бажаючи служити польським панам, виємігрували майже всі зі свого краю і поселили ся на степах, приналежних тепер до Харківської губернії, частини Вороніжської Курської; иньші пристали до донських козаків. Не знали небораки, що за сто літ не уйдуть і тут їх потомки панської неволі! Плодородні поля їх попередньої батьківщини запустили поволи, їх заняли Поляки, а народ, що розмножив ся в XVIII ст., попав знов у такі самі обставини, як у XVII ст. Згадано давнину вибухла коліївщина, остання судорожня проба вернути собі свободу, пробо вже розірваної України. Дарма! Швидко Україна, і ненависна для неї Польща, разом із її панами й шляхтичами попала під власть російських царів.

Лівобережна Україна, заховавши свій козацький устрій, догарала в московських дибах. Дітилюбна мати вітчизни, Катерина II, знесла козацькі порядки, щоб успокоїти і привязати до себе урядників, деморалізованих уже й давнійш

LI
UNIV
AT UR

EL

UK

московським впливом — завела на Українї кріпосне право і уярмила вільний народ, що так уперто визволив ся колись від нього в його польській формі. В 1772 р. вона закріпостила народ також у слобідській Україні, потомків тих, що, як висше сказано, утікли там із Поділя й Київщини перед польським кріпосним правом.

Від тоді Україна мовчала. Її народність пішла в погорду. Назва хахол, яку Москалі давали козакам від їх оселедців, стала синонімом дурня. Поетична мова України стала предметом зневаги й насмішок. Нерідко самі Українці рум'яніли, коли їх вимова зраджувала їх українське походження. Українська історія або була закинена, або представляла ся в перекрученій формі, відповідно до благих цілей і намірів правительства.

Пробудження славянських народностей відгукнуло ся скоро в Україні і підняло з летаргічного сну народню думку й почування. З'явило ся стремління відродити народність, що вмирала під московським кнутом і петербурським багнетом та утворити самостійну літературу.

Та ідея панславізму була прийнята на Україні зовсім інакше, як у

Москві, де вона проявляла ся або в стрем-
лінню зрозуміти змісл тропарів та буква-
рів, або в риторичних похвалах старо-
московській Руси, під які підкладано бо-
язко всеросійському престолови надію,
простерти колись „царственную десницу“
на славянські народи і зготувати їм со-
лодку долю України й Польщі. На Укра-
їні прибрала ся та ідея зараз в ясну фор-
му федеративного союзу Славян, де кожда
народність хоронила би свої окремішно-
сти при загальній особистій і громадській
свободі; рівночасно з тим витворило ся
переконанє, що лише сею і єдино сею до-
рогою може підняти ся Україна з упадку
і зберегти свій власний, стільки разів не-
справедливо і безжалісно потоптаний ви-
гляд. Молоді люди Харківського і Київ-
ського університета стали скоро переся-
кати сими ідеями. Чи-ж могло се уйти
уваги пильних гнобителів усяких ідей
за царя Николая?

В 1847 р. арештовано в Києві на до-
нос студента Петрова, жандармського си-
на, кілька осіб, що належали до кружка
українських письменників, а між ними й
народного поета Тараса Шевченка, яко-
го славні стихотвори знають не тільки
майже всі письменні Українці, але й мно-

UNIV
AT U

гі Росіяне й иньші Славяне. Всіх арештованих завезли до „Ш-го отдѣленія“, де й тримали в тюрмі. З їх паперів і листів показувало ся, що вони всі були переняті ідеєю злуки Славян і любовю до всіх славянських племен у загалі, а до українського особливо; що були переняті омерзінням до кріпосного права і до релігійних та національних ненавистий, і співчутєм над неосвідомленим народом. Разом із тим деякі висловляли письменно думку, що було би дуже корисно, коли-б існувало наукове товариство з метою, зближувати духову діяльність славянських народів і ширити між народом освіту¹⁾.

¹⁾ В 2 кн. „Кіев. Старины“ за 1883 р. Костомарів оповідає так про свій кружок: „В січні 1846 р підписаний під сею статтею дискутував разом зі своїми приятелями Мик. Гулаком, Вас. Білозерським і Олекс. Навроцьким про те, як би належало при помочи виховання молодежи, видавання книжок із обсягу славістики, і при всякій нагоді приватними бесідами старати ся знайомити російську суспільність зі славянським світом. При тім ми уложили для себе desiderata, в яких висловляло ся те, що по нашим переконанням повинно було вийти в основу будучої славянської взаємности. Перше бажане дотикало способів діяльности тих осіб, що найшли би в собі силу бути апостолами славянського відродження. Се бажане містило ся в тім, щоби перестерігала ся щирість і правдивість, а відкидало ся езуїцьке прави-

Що з думкою про таке товариство не в'язався намір засновання так званого тайного товариства, на се вказує ясно те, що в письмах арештованих осіб найдено осуд правила: „ціль оправдує способи“. Як при таких даних можна було винуватити арештованих за політичний проступок, коли товариство існувало в думці, а не в ділі, а гадка про федеративний союз Славян представляла ся тільки як ідеал у далекій будучині? Чи можна було за те обвиняти і карати та ще як і як дов-

го про освячене способів цілями, далі йшли бажання, що дотикали Славян. Вони не були численні ні замотані і складали ся з отсих точок: 1) Визволене славянських народностей з під влади чужинців. 2) Організація їх у самостійні політичні звязки з задержанем федеративної звязи їх між собою; установлене докладних правил розмежування народностей і устрою їх взаємної звязи полишало ся часови і дальшому розробленю того питання історією і наукою. 3) Знесення всякої неволі в славянських суспільностях, під яким би видом вона не скривала ся. 4) Знесення класових привілеїв і переваги, які все наносять шкоду тим, що не користують ся ними. 5) Релігійна свобода і віротерпимість. 6) Прицілковитій свободі всякої віри уживане одної славянської мови в публичних богослуженнях усіх церков. 7) Повна свобода мисли, наукового виховання і друкованого слова. 8) Научуване всіх славянських мов і літератур у наукових заведеннях усіх славянських народностей“.

...? Та що неможливе для звичайних лю-
дей, було можливе для Дуббельта. Він
знав зараз, що тут єсть готовий мате-
ріал на те, щоби представити справу
як, буцім то відкрито тайне політичне
товариство, і охрестив утворене ним това-
риство назвою українсько-славянського !...
Никола Павлович, чоловік форми, давав
більше значіння противним йому ідеям, ко-
ли вони були прибрані в формальність,
тому знівечити товариство являло ся в
його очах великою заслугою ; через те
і Дуббельт надіяти ся високої нагоро-
ди і прихильности.

Під моральним обухом замкнення
кріпости примусили обвинених набазі-
ти на себе, що дійсно було товариство¹⁾ ;
з свого боку „III отдѣленіе“ дозволяло
представити вигадане товариство в мож-
ливо найбільше невинним сьвітлі. Таким
чином вони написали, що їх товариство
склало ся західних Славян, а не тих, що
живуть під лагідною рукою всеросійсько-
го монарха, що й одинокий може визво-
лити їх із під німецької та турецької кор-

¹⁾ В своїй біографії, подиктованій д. Білозер-
ській, Костомарів називає сам свій кружок това-
риством. (Русская Мысль, 1885, кн. 5). М. Др.

мигів. Хоч і яка немудра була видумка, хоч як перечила вона всему найденому в паперах арештованих, однак справу уладжено. Свіжо упечені державні проступники хоча й одержали кару, то вона була підпущена батьківським милосердем. Деяких головніших винуватків засадили у кріпость на рік, інших на три роки, а опісля вислали на службу в великоруські губернії; та одних і других піддали під острій догляд поліції.

Поета Шевченка заслали простим вояком до Оренбурга, а опісля до Новопетровської кріпости; Никола І наказав остро, аби йому не дозволяли ані писати, ані малювати (він був також маляр). Шевченко пробув поверх десять літ на таких моральних тортурах, у страшній країні на східнім березі Каспійського моря, на солончаках, де навіть трава не росте, під постійним надзором фрайтрів, що пильнували, аби він нічого не писав, ні малював. Як поводити ся з іншими, можна судити з отсего: одного з політичних проступників, бувшого київського професора Костомарова, заслали до Саратова. Там притрапило ся незвичайне вбивство: найшли двох хлопців замучених і викинутих на лід Волги. Підозріне па-

UNI
AT U

шло на Жидів. Слідчий судія, що приїхав із Петербурга, завізав до себе через губернатора Костомарова і поручив йому написати про те: чи подає історія дані на те, щоб припускати можливість існування між Жидами якої небудь кровожадної секти? Костомарів, занявшись тим предметом кілька місяців, представив судії розвідку, в якій висловив по своєму переконанню, що існування такої секти можливе. Тимчасом губернаторови Кожевникову бажалось, аби було навпаки. Він прикликав до себе Костомарова і не вважаючи на те, що сам поручив йому сповнити жадане судії, грозив засадити його до арешту, користуючись при тім своїм правом над засланим політичним проступником і причіпляючись до того, що Костомарів у своїм досліді нахвалив відгомони сеї справи навіть у біблійних оповіданнях та послуговував ся при цьому свого досліду забороненими книжками. А той губернатор, як кажуть, був ліберал! Коли швидко по тім прислали на його місце не ліберала, але втілю нулю, а слідчого судію завдяки доповіді Костомарова (висланому міністерству і представленому за власність судії) назначили віцегубернатором до Саратова,

новоприбулий з губернськими властями поліцмайстер, захотівши бачити в означенім дни всіх тих, що стояли під надзором поліції в Саратові, прикликав Костомарова разом із польським книгарем Завадским і кількома иньшими Поляками, поставив їх у рядї з людьми лихого поведеня, відданими під надзир поліції у справі вбийства хлопців, і став сипати їм батьківські моралі, щоб вони вели тверезе житє та не тягались по шинках та публичних домах.

Тих рисів доволї, аби показати, що значила за Николи віддача політичного проступника під надзир поліції. Та на честь російської суспільности треба признати, що куди царь не засилав наших земляків, їх опала давала диплом на співчутє, поважанє і довіре; заслані знов доказали зі свого боку без виїмки чесним поведенем у службі і в приватнім житю твердість своїх моральних переконань. Для доповненя образу безстиду, з яким переведжено слїдство в київській справі, належить іще додати, що Петров у нагороду за донос був прийнятий на службу „III отдѣленія“ з платнею і рангою XII-ої класи, до чого він, як студент другого курсу не мав найменшого права. Петров

UNI
AT U

одначе зрадив за гроші своїх протекторів, продавши якісь папери „Ш отдѣлення“, за що був також кудись засланий.

Після київської справи були заборонені всі твори обвинених, а цензура і шпionство почали страшно лютувати проти України; не лише українським книгам не дозволювано являти ся в світ, але переслідувано навіть наукові статі про Україну на російській мові; самі назви Україна, Малоросія, Гетьманщина уважано за нелюбовні.

Прихильний вплив весни (хоч нестійної, з частими наворотами зимних морозів) — царюванє Олександра II-го пробудило й Україну. На українській мові появилось ся нараз кілька прегарних творів. Визволенє селян оживляє нас надїями на бідний, угнетений наш народ, якому відобрано все, чого він домагав ся ціле життя з такою упертістю і саможертвою. Дякуємо царю Олександру II-ому і просимо лише, щоб освободив народ не тільки по імени, але аби він користував ся перед законом рівними правами з дворянством; иньшої свободи уперта в своїх старих переконаннях Україна не розуміє.

Ми бажали би крім того, аби правительство не лише не перешкоджувало нам, Українцям, розвивати свою мову, але аби допомогло нам у сій справі і видало розпорядок, щоб у школах, які — як воно само заявило, — будуть заведені для нашого народу, викладано предмети на рідній, зрозумілій йому мові, а не на офіційній російській, бо інакше український народ буде виучувати тільки слова, але не розвивати свої відомости. Більше ми не будемо жадати і домагатися, для себе властиво нічого, крім спільних із усею Росією бажань. Навпаки, ми бажали-б, щоб усі інші Славяне злучилися з нами в один союз, навіть під скиптром російського царя, коли той царь стане володарем вільних народів, а не всепажерливої татарсько-німецької московщини. В будучім славянським союзі, в який віримо і якого очікуємо, наша Полуднева Русь повинна становити окрему державну цілість на цілім просторі, де народ говорить українською мовою, з захованем єдності, основаної не на пагубній, мертвій централізації, але на ясній свідомості рівноправности і своїх власних користей. Аби-ж наші потомки побачили те, що ледви якому Си-

меону з нашого покоління суджено бачи-
ти — треба, щоби Славяне очищували ся
зі своїх давних упереджень!

Найже нї Росіяни, нї Поляки не
називають своїми земель, заселених на-
шим народом.

М. Костомарів.

UNIV
AT U
E
U

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ в
дала доси отсі книжки:

В першій серії „Белетристичній Бібліо-
теці“:

Ціна в коронівій ва

1. Стефан Ковалів. Дезертир і иньші оповідання . . . 1'60
2. Іван Франко. Поеми. 1'60
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід. . . 1'40
4. Лю де Монасан. Дика пані і иньші оповідання . 1'30
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідання . 1'40
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід. . 1'60
7. Кнут Гамсун. Голод, роман 2'20
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії 1'60
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці. . . 1'60
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський . . . 1'80
11. Генрик Понтонідад. Із хат. Оповідання 1'40
12. Богдан Ленкий. З життя. Оповідання. 1'20
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель 1'60
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід. . 1'60
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха 1'40
16. Панаас Мирний. Лихі люди 1'40
17. Короленко. Судний день 1'20
18. У. Шекспір. Макбет 1'60
19. К. Гудков. Уріель Акоста 1'40
20. У. Шекспір. Коріолян 1'80
21. Михайло Яцків. В царстві Сатани 1'60
22. Панаас Мирний. Морозенко 0 90
23. Лесь Мартович. Нечитальник. 1'60
24. Михайло Коцюбинський. По людському . . . 2'00
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт 1'00
26. Василь Стефаник. Дорога 1'60
27. У. Шекспір. Юлій Цезар 1'60
28. Л. Толстой. Відродженя, (3 томи) 3'60
29. К. Гавлічек Боровский. Вибір поезий 1'60
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина 1'80

31. **І. Франко.** Коваль Бассім 1.60 К.
32. **Уїлліям Шекспір.** Антоній і Клеопатра . . 1.80 „
33. **Е. Тимченко.** Калевала (переклад) . . . 3.00 „
34. **О. Катренко.** Пан Природа і інші оповідання 1.40 „
35. **Уїлліям Шекспір.** Багато галасу з нечевля . 1.60 „
36. **Іван Франко.** Сім казок 1.40 „
37. **Сидір Воробкевич.** Над Прутом 1.60 „
38. **Уїлліям Шекспір.** Ромео і Джульєта . . . 1.80 „
39. **К. Сроковський.** Оповідання. 1.40 „
40. **А. Кримський.** Пальмове гилля 2.00 „
41. **О. Кониський.** Молодий вік Макс. Одинця . 2.00 „
42. **Гю де Мопасан.** Горля і інші оповідання . 1.30 „
43. **В. Кравченко.** Оповідання (друкують ся)
44. **Уїлліям Шекспір.** Король Лір (друкуєть ся).
45. **Д. Лукіянович.** За Кадилянну, повість . . . 3.00 „
46. **Г. Гайне.** Подорож на Гарц (друкуєть ся).

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій серії, „Науковій Бібліотеці“, вийшли:

1. **Кароль Кавцкі,** Народність і її початки . 0.60 „
2. **Фр. Енгельс,** Людвік Фаєрбах. Переклад Будового. 0.50 „
3. **Фр. Енгельс,** Початки родини, приватної власности і держави 1.50 „
4. **Ш. Сеньобб,** Австрія в ХІХ століттю . . . 0.80 „
5. **В. Будзиновський,** Хлопська посілість . . . 2.00 „
6. **К. Флямарион,** Про небо 2.00 „
7. **М. П. Драгоманов,** Переписка т. І. 1.80 „
8. **С. Степняк,** Підземна Росія 3.00 „
9. **Адріян,** Аграрний процес у Добростанах . 1.00 „

Брошур другої серії не опрацьовуєть ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1. **М. Грушевський,** Хмельницький і Хмельниччина 0.20 „
2. **Курцій Руф,** Фільотас 0.20 „

UNIV
AT U

E

U

3. В. Наумович, Величина і будова звіздяного
світа 0-15
4. Панас Мирний, Лови 0-06
5. І. Пулюй, Непропаща сила 0-20
6. М. Грушевський, Бех-Аль-Джугур. 0-10
7. І. Раковський, Вік нашої землі 0-10
8. А. Чехов, Каштанка 0-15
9. М. Драгоманів, Мик. Ів. Костомарів 0-15
10. Е. Золя, Напад на млин 0-20
11. І. Пулюй, Нові і перемінні звізди 0-15
12. Г. Квітка, Маруся 0-50
13. М. Левицький, Спількова умова для селян-
ських спілок 0-20
14. М. Куліш, Орися 0-06
15. М. Кистяковська, Іван Гус 0-20
16. О. Стороженко, Оповідання. І. 0-20
17. В. Барвінський, Досліди з поля статистики 0-20
18. В. Короленко, Ліс шумить 0-20
19. І. Франко, Шевченко героєм польської рево-
люційної легенди 0-40
20. В. Гіґо, Кльод Іе 0-25
21. Е. Еґан, Економічне положення руських селян
на Угорщині 0-25
22. П. Мирний, Лихий попутав 0-40
23. А. Д. Уайт, Розвій географічних поглядів. 0-30
24. Ів. Франка, Украдене щастя 0-50
25. С. Ефремов, Національне питанє в Норвегії 0-30
26. П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (1 пісня) 0-30
27. М. Драгоманів, Два учителі 0-40
28. Е. Золя, Повінь 0-30
29. С. Томашівський, Київська козаччина 1855 р. 0-10
30. П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (2 пісня) 0-30
31. Т. Масарик, Ідеали гуманности (друкується).
32. Лукіян, Зевс у клопотах (друкується).
33. М. Костомаров, Письмо до редакції „Коло-
кола“ 0-20

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

**Хто купує за готівку нараз усі книжки ви-
доси, дістає 25% рабату.**

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Витяг із статута „Видавничої Спілки“.

§. 2. Задачею Товариства є видавати власним коштом часописи, книжки, і брошури, змісту літературного, наукового і політичного, та провадити на власний зиск або страту друкарні і інші галузи промислу, зв'язані з видавництвами.

§. 5. Членом Товариства може бути кождий Русин і кожда руська інституція, що письменно зголосить своє приступлене до Товариства що найменше з одним уділом в квоті 50 корон.

§. 7. Новопринятий член складає зараз вписове в квоті 2 кор. і що найменше першу рату на уділ у квоті 10 кор.

§. 14. Члени Товариства відповідають за з'обов'язання Товариства квотою на уділ сплаченою, згідно декларованою і квотою ще раз так великою, як сплачена, згідно декларована на уділ квота.

§. 19. Кождий член має право віддавати до розпорядимости Спілки свої капітали на певний з гори означений процент.

✂ В 1902 р. буде платити Спілка 5% від вкладок, вложених до її щадниці.

UNIV
AT U

Українсько-руська Видавнича Спілка

видала своїм накладом отєї друки, як
можна тільки в неї замовляти :

Контракти купна і продажі: Ціна
лібри

1. Вз. I.	На білім папері	1.—	К
2. " II.	" " " "	1.—	"
3. " III.	" " " "	1.—	"
4. " I.	На сірім папері	0.80	"
5. " II.	" " " "	0.80	"
6. " III.	" " " "	0.80	"

Табулярні друки:

7. I. Б.	Табулярний скрипт	0.80	"
8. II. Б.	" " " "	0.80	"
9. I. Б.	Рубрум до таб. скр.	0.40	"
10. II. Б.	" " " "	0.40	"

Друки до процесу:

11. I.	Повновласть до процесу	0.40	"
12. II.	Позви дрібні	0.60	"
13. III.	" о пак. заплати	0.80	"
14. IV.	" о екзекуцію на движ.	0.80	"
15. V.	" " " " " недвиж.	0.80	"
16.	Рубрум до позву П.	0.40	"
17.	" " " III.	0.40	"
18.	" " " IV.	0.40	"
19.	" " " V.	0.40	"
20.	Рахунок із канцелярії адвоката	0.40	"

Ціна 20 сотників.